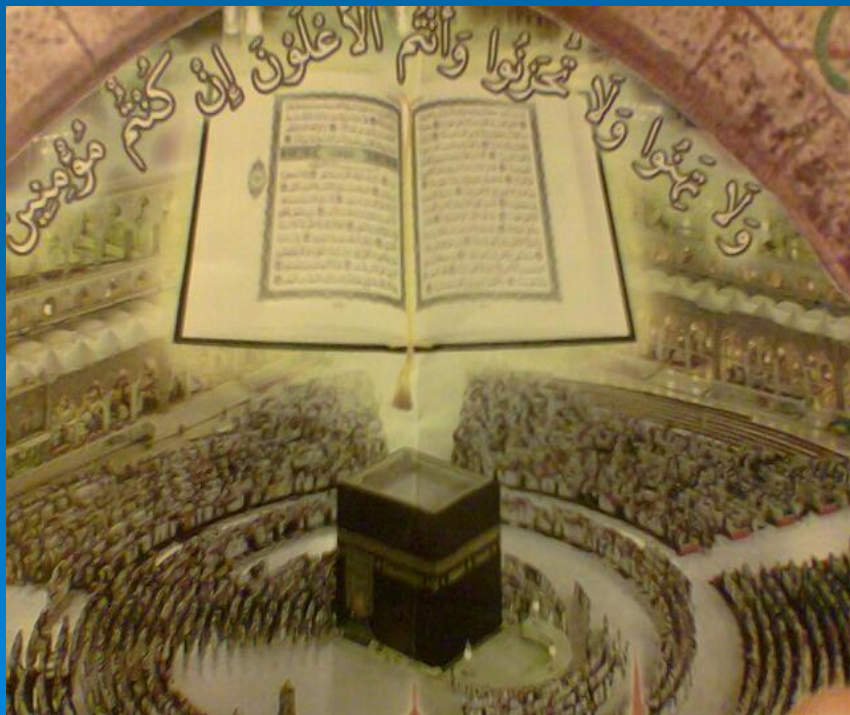

Қ.А Ясауи атындағы қазақ түрік
халықаралық университеті

«ИСЛАМДЫҚ ОРТА ҒАСЫРЛЫҚ МӘДЕНИЕТ КОНТЕКСТІНДЕГІ АРАБТЫҚ- МҰСЫЛМАНДЫҚ ФИЛОСОФИЯ»

Серикбоев У

Мәдениеттің басқа үлгілерімен салыстырғанда ислам әлемі бір шама жас. Ол VII ғасырдың бірінші жартысында пайда болды. Жаңа діннің пайда болуы арабтардың тағдырын түбегейлі өзгертіп, біріктіруші рөл атқарды.

Исламның негізін араб-
корейшит тегінен шыққан
Мұхаммед (570-632 жж) салды.

Ислам ілімі мұсылмандардың қасиетті Құран кітабында мазмұндалған аңыз бойынша оны Алла жердегі Мұхаммед пайғамбарға Жәбірейіл періште арқылы жіберген, ол жеті маңызды қағидаға негізделген: бір Құдай Аллаға, періштелерге, барлық діни кітаптарға, Алланың барлық елшілеріне ақырғы заманға сенім.

Ислам діні бес «сенім пазысына» сүйенеді.

- Алладан басқа құдай жоқ және Мұхаммед Алланың елшісі,
- Күн сайын бес рет намаз оқу,
- Ораза ұстау,
- Зекет беру,
- Меккеге қажылыққа бару.

Мұхаммедтің жолын ұстаушылар мұсылмен ретінде мешіттерде намаз оқыды. Араб аристократиясы исламның көмегімен өз билігін нығайтты, арабтарды мемлекеттік бірлігін қамтамасыз етті және көрші елдерді жаулай бастады. Арабтардың орасан зор мемлекеттік бірлестігі – араб халифаты басқыншылары жорықтардың нәтижесінде пайда болды. VIII ғ ортасында Бағдат халифаттың басты қаласына айналды.

Арабтар Орта Азия жерін 712 ж бастап жаулап алды. Осының нәтижесінде бүкіл афро-еуразиялық даланы біріктірген ортақ мәдениет қалыптасуына да мүмкіндік туды. Бұл жағынан алғанда ислам діні осы елдердегі мәдениеттерді араластырып, қорытып жаңа үлгі шығаруға себепкер болды.

Осы кезден басталған мәдени
өркендеуге мұсылманның рухани
өміріндегі философиялық бағыт-
Платон мен Аристотель сияқты грек
философтарына сүйенген араб тілдес
перипатизммен байланысты.

Оның басты өкілдері:

Әл Кенди
(шамамен
800-870 жж)

Ол өзінің трактаттарында
табиғат құбылыстарын
детерминисттік тұрғыдан
түсіндіруге аса назар аударды. Ол
жан – жақты терең білімді,
геометрия, астрономия, оптика,
медицина, музыка
ғылымдарымен шұғылданған
ойшыл.

Философиялық шығармалары
логика мен таным теориясына
байланысты жазылған.

Әл Кенди танымның үш
сатысын атап көрсетті.

- Біріншісі – логика мен математика;
- Екіншісі – жаратылыстану ғылымдары;
- Үшіншісі – философия.

Әл Кенди ақыл- ойдың төрт түрін атап көрсетті.

- Мәңгі әрекетшіл «Белсенді ақыл – ой»,
 - Бейжай «енжар ақыл- ой»,
 - «Жол- жөнекей қосылған ақыл- ой»,
 - «Жарияшыл ақыл- ой».
-

Әбу Насыр
Мухаммед
Ибн
Мухаммад
Ибн Тархан
Ибн Узлак Әл
Фараби ат
Турки

Ислам дүниесінің ең
атағы әлемге жайылған
ғұлама философы,
«Аристотельден кейінгі
екінші ұстаз» атанған
Әбу Насыр Әл - Фараби.
Ол Аристотельдің
«Категориялар»,
«Метафизика»,
«Герменевтика» мен
«Софистикасына»
түсініктемелер жазған.
Оның 200 жуық
трактаттары бар.

Әл- Фараби медицина, биология ғылымдарына мән берген және бұл ғылымдарды философиялық тұрғыда зерттеген. «Адам ағзалары жайлы Аристотельмен алшақтығы туралы Галенге қарсы жазған трактаттар», «Жануарлар ағзалары», «Темпераменттер туралы» т.б. еңбектерінде медицина ғылымының пәнін, міндет мақсатын анықтап беруді көздейді.

Әл- Фараби «Бақытқа жол сілтеу» трактатында бақытқа, оған жетуге бастайтын жолға айрықша назар аударады. Бақытқа жету үшін адам өзін өзі жетілдіре отырып қиын жолдан өтуі керек.

Фараби дін мен философияны салыстырады. Оның пікірінше дін философияға ұқсас: екеуі де жоғары принциптерге, бір заттардың бастамаларына түсінік береді. Бірақ философия дәлелдеуді, дін сенуді керек етеді.

Фараби дүниенің алты негізін мойындайды

- Құдай,
- Белсенді ақыл – ой,
- Материя,
- Форма,
- Жан,
- Бүкіл әлемдік жан (аспан).

Алты түрлі заттарды ажыратады.

- Қарапайым элементтер,
- Минералдар,
- Өсімдіктер,
- Жануарлар,
- Адамдар,
- Бүкіл әлемдік денелер.

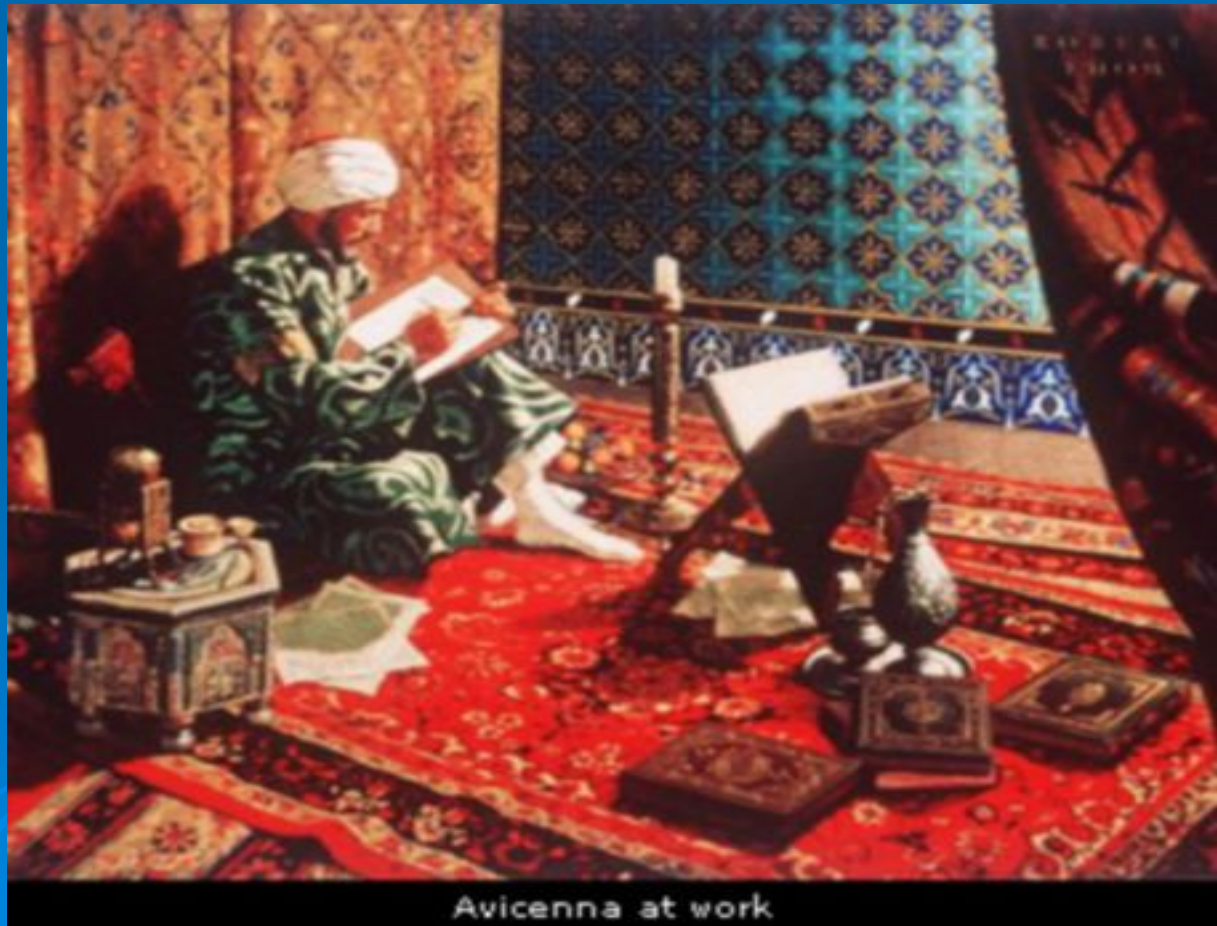
Әл - Фарабидің мәдениет туралы пікірлері негізінен араб мәдениетінің мына төрт тармағына байланысты:

- Хақиқат (бір Алланың ақиқаттығын дәлелеу)
- Шариғат (мұсылманның тұрмыс салт заңдары)
- Тарихат (Аллаға қызмет еткен әулиелер өмірі)
- Маарифат (білімділік, парасаттылық идеялары)

Ибн Сина (Авиценна)

Ибн Синаның философиялық шығармасы он сегіз бөлімнен тұратын «Сауығу кітабы» логиканы, физиканы, математиканы және философияны қамтыған.

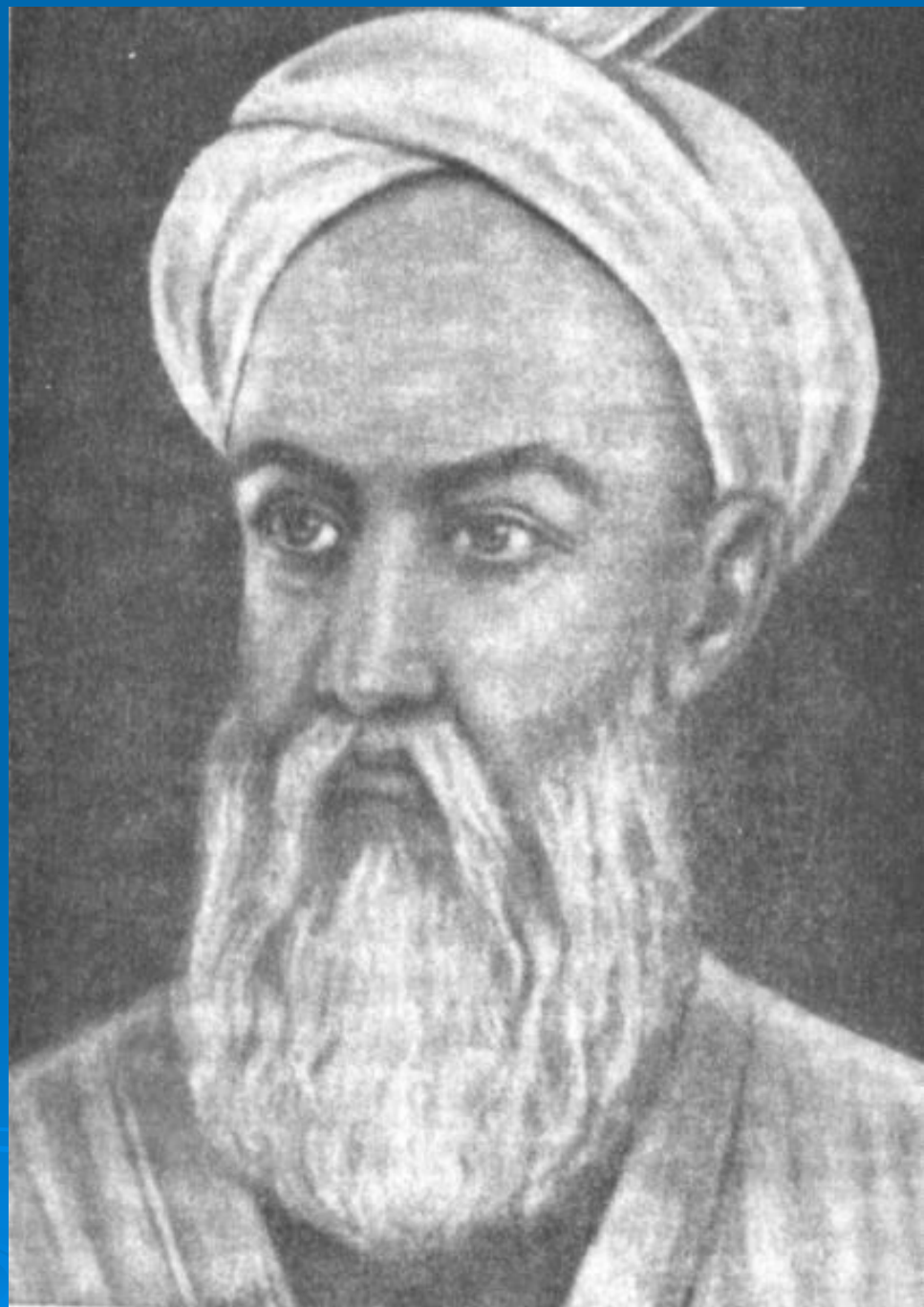

Avicenna at work

Одан Батыс философтары үлгі
алған. Оның айтуынша жалпы
ұғымдар үш ұдай өмір сүреді:

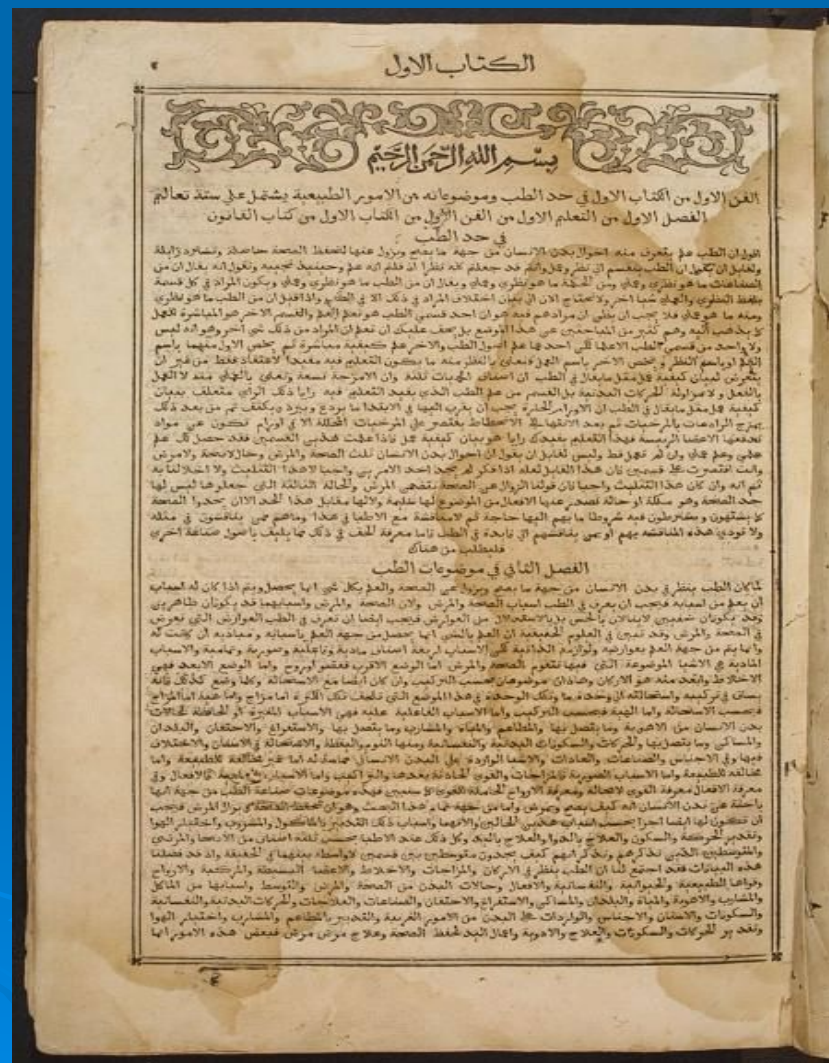
- ❖ Заттарға дейін күдіреттің ақыл- ойында
- ❖ Заттың өзінде, себебі ол сол заттың мәні
- ❖ Заттан кейін адамдардың санасында

Оның «Медицина каноны» деген еңбегі сол кездегі медицина энциклопедиясы ретінде болған. Ол Лой Пастерге дейін, бірнеше ғасыр бұрын жұқпалы аурулардың көзге көрінбейтін таратушылары ауа мен суда бар екендігін болжаған.

Ол өзінің «Дониш-Наме» (білім кітабында) философияны үш бөлімге бөледі:

- Физика (табиғат жайлы ілімі)
- Логика (ғылым тану жолдары туралы ілім)
- Метафизика (жалпы болмысты тану ілімі)

Ибн Синанға арналған монеталар:

Ибн Рушд

Аристотель, Птолемей,
Евклид, ілімдерін араб
тіліде шығарып, шығыс
ғалымдарының
еңбектерін уағыздауы.
Авеэроэс Испания
жеріндегі Кордова
халифатында өмір
сүрген. Ол Аристотель
ілімін жалғастырды.

Ол мынадай үш түрлі
қорытынды жасады:

- а) материалдық дүние мәңгі
- ә) барлық құбылыстар себепті
байланыста
- б) әрбір жеке зат өледі, адам
өлмейді деген пікірді ол жоққа
шығарды.

Ибн Рушдтың «Ақиқаттың екі жақтылығы» немесе «Қарама қарсылығы» ілімі дін мен философияны екеуінің арасындағы алшақтықты, айырмашылықты көрсетеді.

«Дін ақиқаты қараңғы, оқымаған, сауатсыз, білімсіз адамдар үшін, олардың интелектісіне пайдалы, ал білімді, көкірегі ояу, сауаттылар үшін пайдасыз, өйткені олар философиялық ақиқатты діни ақиқаттан жоғары қояды. Білімсіз, қарапайым адамдар үшін философиялық ақиқат мүлдем белгісіз дейді.

Қорыта айтқанда Ибн Рушдтың «ақиқаттың екі жақтылығы» ілімінің мақсаты, мәні ғылым мен философияны діннен бөлу, яғни діннен тыс өз бетінше ету. Әрине, Ибн Рушдтың бұл ілімі ислам теологтары үшін соққы болып тиді. Олар Ибн Рушдтың трактаттарын жоюға тырысты. Испан еврейлерінің арқсында трактаттар сақталып қалды.

Ислам мәдениетіндегі суфизмнің орны мен ролі

Сопылық бағыт ислам әлемінде о баста ресми дінге қарсы оппозициялық қозғалыс ретінде туады. «Суфь» термині арабтың «жүн шекпен» деген сөзіне орайланып алынған. Сопылар киім талғамайтын, бар ойы руханилық төңірегіндегі тақуы адамдар.

Шығыс перипатиктері ақыл- ойды жоғары қойып, трактаттар жазса, сопылық бағыт мәдениеттің поэзиялық әдісімен өз ойларын насихаттаған. Философиялық суфийлік ағымның негізін салушыларға:

Әл - Ғазали

Ибн - Араби

Олардың ілімі бойынша мәдениеттілік дегеніміз жан – жақты жетілген, толыққанды адамды үлгі - өнеге етіп қабылдау, сопылық бағыттағы тағы бір гуманистік идея – ғарыш пен адамның тұтастығы. Осы тамаша ғарыш адам арқылы өз шегіне жетеді. Өйткені адам ғарыштың нұсқасы. Ежелгі гректердегі микродүние мен макродүние арасындағы үйлесімділік идеясы араб – парсы – түрік Ренессансында да осындай өз көрінісін табады. Осыдан кейін сопылық бағытты мистикалық деу идеологиялық жала екендігінде күмән жоқ.

Түрік тілдес философияның қалыптасуы

Араб халифатының көптеген сопылары Түркістан жеріне ағылады. Олар халыққа түсінікті ету үшін өз идеяларын жергілікті түрік тілінде уағыздайды. Осы бағыттың көрнекті өкілі, кейін мұсылман пірлерінің біріне айналған — **Қожа Ахмет Иассауи**

Қожа Ахмет Иассауи

Қожа
Ахмет
Иассауи
кесенесі

Қожа Ахмет Иассауи жазған негізгі шығарма- «Диуани хикмет» («Ақыл кітабы»). Иассауи туралы Ы. Алтынсариннің берген бағасын келтірейік: «Муштафид ғұламалар арасындағы ұлықтары төртеу: имам Ағзам, имам Мәлік, имам Шафиг, имам Ахмед Ханбал Яссауи. Бұл төртеуі шариғат мәнісін толық тексеріп халыққа түсіндіріп берді».

Иассауидың басты көздеген мақсаты-
Құдаймен табысу, оның бейнесін көру.
Құдайды тану сопылар үшін бүкіл өмірінің
мәні болып табылады. Иассауи былай дейді:
«Кімде – кім Құдайды есіне алса, ол ойымен
өзінің табысқанын көре алады» Иассауи
суфизмнің биік шыны – оның пайғамбар
жасына келгенде, менің пайғамбардан артық
өмір сүруім мүмкін емес деп жер астында
қазылған жеке бөлмеде қалған өмірін өткізеді.

Ол: «Мұхаммедті жаратылыстан тыс адам
ретінде көрсетіп, оны құдай қатарына қосты».

Иассауи іліміндегі адамгершілік ойлардың дін арқылы түсіндіріледі. «Кімде - кім жамандық жасаса, ол күнәдан арыла алмайды, кімде - кім жақсылық жасаса, ол құдайдың сүйіктісі болады» - дейді.

Ахмет Иүгінеки

Ахмет Иүгінекидің негізгі шығармасы «Ақиқат сыйы». «Мінездің жақсысы - әдептің мінсізі, ал жомарттық – ол сараңның айнасы» - деп керемет ойлар, өсиеттер айтылады.

Жүсіп
Баласағұ
(шамамен
1017/1021-107
5)

Түркі әлеміне есімі мәшһүр болып, қайта өрлеу дәуірінің аса көрнекті ақыны, данышпан-ойшылы Жүсіп Баласағұн өнегелі ой-толғамдарын өзінің «Құтадғу білік» атты дастанында өрнектеп кеткен.

«Құтты білік» дастанының төрт принципке негізделіп жазылғаны белгілі. Олар:

1. Мемлекетті әділ басқару;
2. Бақ - дәулеттің елге құт болып даруын
Айтолды бейнесі арқылы суреттеуі,
3. Өгдүлміш бейнесі арқылы берілетін
ақыл – парасат,
4. Қанағат – ынсап жайында.

Махмұд Қашқари (XI ғ). «Диуани
лұғат ат - түрік» («Түркі сөздерінің
жинағы») атты туындының авторы.
Бұл сөздікті тек тіл танулық құрал
демей, сонымен бірге орта
ғасырлық түрік мәдениетінің озық
өркениетке қосқан бір үлесі деп
қарастырған жөн.

Лұғатта тек Қарахандар
мемлекетінің мәдени өмірі ғана
емес, сонымен бірге ежелгі
дәуірден келе жатқан түрік
мәдениетіндегі миф - аңыздар,
тұрмыс - салт ерекшеліктері,
түріктердің Көк Тәңірісі мен Күнге
табынуы, табиғат құбылыстары
тамаша суреттелген.

**Назар аударғандарыңызға
рахмет!**

